

Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies

Başvuru | Submitted 31.05.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 13.10.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 16.10.2025
Kabul | Accepted 21.10.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Türk ve Alman Edebiyatlarından İki Eserin Yabancılaşma Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam*

A Comparative Analysis of Two Works from Turkish and German Literature in the Context of Alienation: *Coşkuyla Ölmek* and *Der Mann Schläft*

Başak Öner Gündüz¹

¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı

Öz

Birçok disiplinin araştırma sahasına giren yabancılaşma, bir ucunda Aristoteles'ten, Hegel'e ve Rousseau'ya dayandırılırken; bir ucundan da üretim ilişkileri açısından Marx'ın yorumlamasına ve Marx'tan ilhamla kavram üzerine düşünce geliştiren birçok sosyoloğa, psikoloğa ve edebiyat eleştirmenine dayandırılır. Bu açıdan zengin bir literatüre sahip olan yabancılaşma kavramı, günümüzde ekonomi temelinden daha çok ontolojik sorgulamalara imkân veren yapısından ötürü, sosyoloji, psikoloji ve felsefi anlamlar üzerine araştırmacıları düşündürür. Bu çalışmada öncelikle yabancılaşma kavramının tarihsel süreçteki anlamsal kazanımlarına yer verilmiştir. Ardından kavramın edebiyat düzleminde nasıl araştırma konusu edinildiğine değinilmiştir. Çalışmanın esas gündemini oluşturan ise yabancılaşma kavramının Türk ve Alman edebiyatlarından iki edebi eser üzerinden incelenmesidir. Şule Gürbüz'ün *Coşkuyla Ölmek* ve Sibylle Berg'in *Uyuyan Adam* eserleri, karakterlerinin yabancılaşma biçimlerinin benzerliğinden ötürü karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Eserlerin karakterlerinde görülen yabancılaşmanın, olumsuz çağrışımından ötürü kavrama eklemlenen rahatsız edici niteliğinden ziyade devrimci nitelikte görülebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Karakterlerin toplumsal ilişkilere yönelik eleştirileri ön plana çıkarılarak, her iki eserde görülen yabancılaşmanın ortak söyleminin "Sizden Değilim" vurgusu içerdiği anlaşılmıştır.

Abstract

Alienation, a field of research in many disciplines, is based on Aristotle, Hegel, and Rousseau on one end and on Marx's interpretation in terms of production relations and many sociologists, psychologists, and literary critics who developed ideas on the concept inspired by Marx on the other end. The concept of alienation, which has a rich literature in this respect, makes researchers think about sociology, psychology, and philosophical meanings due to its structure that allows ontological inquiries rather than economic basis. In this study, first of all, the semantic gains of the concept of alienation in the historical process are given. Then, how the concept is researched at the literary level is mentioned. The main agenda of the study is to examine the concept of alienation through two literary works from Turkish and German literatures. Şule Gürbüz's *Coskuyla Ölmek* and Sibylle Berg's *Der Mann schläft* were examined comparatively due to the similarity of their characters' alienation forms. It is concluded that the alienation seen in the characters of the works could be seen as revolutionary rather than the disturbing quality added to the concept due to its negative connotation. By highlighting the criticisms of the characters toward social relations, the common discourse of alienation seen in both works is understood to include the emphasis of "I am not one of you".

Atıf | Citation: Öner Gündüz, B. (2025). Türk ve Alman Edebiyatlarından İki Eserin Yabancılaşma Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam*. *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*-*Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, (2), 476-489. <https://doi.org/10.26650/LITERA2025-1710817>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Öner Gündüz, B.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Başak Öner Gündüz basakoner@windowslive.com

Anahtar Kelimeler Yabancılaşma • Şule Gürbüz • *Coşkuyla Ölmek* • Sibylle Berg • *Uyuyan Adam*

Keywords Alienation • Şule Gürbüz • *Coşkuyla Ölmek* • Sibylle Berg • *Der Mann schläft*

Extended Summary

The concept of alienation, which gained a conceptual feature with Marx's examination based on production relations, can be traced back historically to Hegel and even to Rousseau and Aristotle. Since the concept has been intensively addressed from theological, ontological, socio-economic, and psychoanalytical perspectives, it has a very rich literature. Although its conceptual importance is based on its consideration together with production relations, the concept of alienation mostly makes ontological inquiries today. For this reason, research on the concept continues in the disciplines of sociology, psychology, and philosophy. Therefore, a wide range of scientific circles extending from social and human sciences, including literary criticism, conduct studies on the concept of alienation.

Based on previous definitions, this study defines the concept of alienation as distancing, detachment, and separation. The individual's separation from his/her family or group, which is considered a certainty of belonging, distancing himself/herself from communities with which he/she is in ideological unity, his/her desire to disengage himself/herself from various processes that he/she has difficulty accepting, and his/her desire to loosen the bond between himself/herself and every field that he/she looks at critically, means alienation. It is understood that in studies examining alienation, the concept is mostly focused on its negative characteristics. However, in this study—also based on the previous definition—it is emphasized that the concept means awareness and actually contains a choice. In the conceptual section of the study, Erich Fromm's *The Sane Society* mentions that alienation can be caused not only by the individual's maladjustment but also by the society's maladjustment. In this study, examples from the degenerate social relations in the works are given, and the focus of alienation is not the individual but the society.

In this study, alienation is examined in the context of two literary works from Turkish and German literature: Şule Gürbüz's *Coşkuyla Ölmek* and Sibylle Berg's *Der Mann schläft*. The reason for selecting these works is the similarity of alienation seen in the works' characters. In addition, it is striking that almost no naming is used in these works. In both works, the alienated characters criticize issues such as the deterioration of social relations, the current functioning of the world, and the inability to communicate in the real sense. The characters of both works are also similar in terms of relying on the discourse of "I am not one of you." This discourse is also valuable in terms of indicating that the characters carry their alienation not as a disease or discomfort but as a natural part of their identities. Just as Fromm's *The Sane Society* points out, the characters do not attribute alienation to the individual's lack of ability to adapt. They question the pathology of the normal by implying that society may also be the source of maladaptation.

The main commonality between the works *Coşkuyla Ölmek* and *Der Mann schläft* in terms of alienation is that the characters find the current system in the world wrong. The characters criticize the fact that individuals are forced to constantly act in a way that contradicts their core values in order to be a part of the system. Gürbüz's and Berg's characters are those who remain outside the system. They cannot continue life with enthusiasm, they cannot seamlessly join the flow of daily life. However, some people join this system without any problems, even with an appetite. They find this situation to be threatening for themselves. According to the characters, those who join the system without any problems make it difficult for those who detect and voice problems with the system, and discourage them from criticizing and standing apart from the community. The alienation in the works also shows a commonality in that the characters behave outside the general opinion. The characters in both literary works question rote behaviors. They believe that reaching the real thing is valuable. They criticize unnecessary conversations, the sameness of conversations, and word-mongering. The institution of marriage and having children are also examined in the works. The characters in the works perceive marriage and having children as a social imposition. For this reason, they evaluate marriage and having children as factors that push people to passivity. They think that these impositions, which are expected from people in an orderly manner, restrict people and set conditions for their lives. However, while the character in *Coşkuyla Ölmek* states that there is no need for any conditions to live, Berg's character also expresses that she is uncomfortable with the definitions of the conditions. They oppose the idea that the individual can be completed by being defined.

In conclusion, the alienation in the works *Coşkuyla Ölmek* and *Der Mann schläft* offers a transformation opportunity for the individual and society, as they criticize the deterioration of social values. Therefore, it can be said that the alienation of the characters in both works is revolutionary and has a transformative power in inviting a rethinking of interpersonal relationships.

Giriş

Modernizmin, insanı hayatının başrolüne yerleştirme iddiasında yanıldığı, toplumların yaygın bir sorunu olarak görülen yabancılaşma ile anlaşılır. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile bunların tetiklediği sosyolojik, psikolojik dönüşümler neticesinde insan, kendisi ve toplum ile ilgili olarak ontolojik sorgulamalar yapar ve yabancılaşır. Dayanışma temelli tarım toplumundan iş bölümüne dayalı sanayi toplumuna geçiş ile, insan yaşama katkısının azaldığını hisseder ve düzenin mekanik bir parçası haline gelir (Uyar, 2021, s. 30). Kendi başına bir değer temsilcisi olmak yerine, sistemi devam ettiren çarkların parçalarından bir tanesi olan insan, Erich Fromm'a göre dış dünyada kendisini konumlandırabileceği tek bir yola sahiptir: "Bu, ya sahip olma ya da tüketme yoludur. Yabancılaştıkça, satın alma ve tüketme tutkusu onu dış dünyaya daha çok bağlar" (1995, s. 55). Benzer bir düşünceyle, Herbert Marcuse da insan ve toplum arasındaki bağın değiştiğini belirtir ve "İnsanlar kendilerini satın aldıkları metallerde tanımaktadırlar; ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, içten-katlı evlerinde, mutfak donatımında bulmaktadırlar" (1990, s. 8) der. Buradan yabancılaşmanın insanın kendini tanımlama biçimini ciddi oranda etkilediği anlaşılır. Dolayısıyla yabancılaşmanın sorun teşkil ettiği yönündeki genel algısının yerine, yabancılaşmanın artık bir tercih niteliğinde değerlendirilebileceği üzerinde düşünmek gerekir.

Yabancılaşma kavramı üzerine literatürde farklı disiplinlerin kuramsal temellerine dayanan çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, kavram ontolojik açıdan Hegel üzerine, teolojik açıdan Feuerbach üzerine, sosyoekonomik açıdan Karl Marx üzerine ya da psikanalitik açıdan Erich Fromm üzerine düşünmeyi gerektirir (Bayram, 2012, s. 38-47). Bu durum, kavramı neredeyse her disiplinle ilişki kurabileceği disiplinlerarası dolaşım olanağına sahip kılar. Bu çalışmada kavramın belirlenen edebiyat metinleri üzerinden karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmesi amaçlanmıştır. Kavram, ilişkilendirilebileceği konu yelpazesi açısından zengin olması sebebiyle, bu çalışmada *Yabancılaşma Kavramının Açıklanması* başlığında tarihsel süreçteki anlam dönüşümleri ile verilir. Kuramsal açıklamalardan sonra gelen *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam* eserlerinde *Yabancılaşma İzleği* bölümünde, eser kahramanlarının yabancılaşma halleri karşılaştırmalı olarak incelenir ve kavram üzerine farklı bir değerlendirme yapma olanağı tartışılır.

Çalışmada incelenmek üzere belirlenen edebi eserler, Türk edebiyatından Şule Gürbüz'ün *Coşkuyla Ölmek* eseri ile Alman edebiyatından Sibylle Berg'in *Uyuyan Adam* eserleridir. Bu eser seçimi, karakterlerinin yabancılaşma biçiminin birbirine benzer olması ile açıklanır. Ancak Gürbüz'ün eserinin hangi türe dahil edilebileceği sorunsalı ile ilgili olarak farklı sınıflandırmaların olduğu bilinmelidir. Gürbüz'ün bütün eserlerinde genel olarak şüpheli, problemlili ve tasavvufi arayış içerisindeki karakterlere yer verdiğini belirten Murat Turna, dört bölümden oluşan *Coşkuyla Ölmek* eserini hikâye türüne dahil etmekle birlikte, hikâyelerde göze çarpan ızdırap duygusu açısından ve bazı mekân, kişi ve ifadelerin tekrarlanması açısından, bütün hikâyelerin birbiriyle adeta mühürlendiğini belirtir (2022, ss. 176-187). Esra Sultan Efeler de edebiyat ve felsefe ortaklığında birleşen Gürbüz'ün eserlerindeki kilit noktanın varlık, zaman ve insan olduğunu düşünür ve *Coşkuyla Ölmek*'i öykü kitabı kategorisine dâhil eder (2024, s. 387). Gürbüz'ün bir söyleşide eserlerini herhangi bir kategoriye dâhil etmenin güçlüğünden bahsettiği ve bu nedenle kendisinin metin olarak değerlendirdiği de bilindiğinden (Şahin, 2016), bu çalışmada eserde yer alan bölümler birbiriyle ilişki halinde incelenecektir. Bahsi geçen eser ile ilgili olarak, kahramanlarının şizoid kişilik bozukluğu üzerinden irdelendiği bir çalışmanın da varlığından bahsetmek gerekir (Avcı, 2022). Ancak bu çalışmada, karakterlerin

toplumla yaşadıkları uyumsuzluk yabancılaşma kavramı ile ilişkilendirilir ve Sibylle Berg'in *Uyuyan Adam* eserinin anlatıcı karakterinin yaşadığı yabancılaşma ile bir ortaklık teşkil ettiğinden iki eser karşılaştırmalı olarak incelenir. Berg'in eseri, bir adamın bir kadının hayatından bir anda çıkıp onu yalnızlığıyla baş başa bırakması üzerine, kadın karakterin ilişkileri sorgulamaya açtığı ve toplumsal değerleri eleştirdiği bir eserdir. Sunhild Galter, eserin klasik bir aşk hikâyesi anlatmadığını ve isimli karakterlerden biri olan adamın, sıradan bir partner rolünde olmadığını belirtir (2015, ss. 106-107). Bu sebeple çalışmada, anlatıcı karakterin yabancılaşması, özel ilişkisi çerçevesinde kurulmak yerine toplumsal ilişkileri ve bu yöndeki eleştirileri çerçevesinde kurulur.

Yabancılaşma Kavramının Açıklanması

Yabancılaşma, sosyal disiplinler alanında geniş bir inceleme sahasına sahip olan çok boyutlu bir kavramdır. Kavramın ortaya çıkışı farklı zamanlara atfedilmekle birlikte, kavram üzerinde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı zamanı İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar olarak gösteren Marksist Düşünce Sözlüğü, tartışmanın paydaşlarının Marksistlerle sınırlı kalmadığını, varoluşçuları kapsadığını ve hatta psikolojiden sosyolojiye ve edebiyat eleştirmenliğine uzanan geniş bir bilimsel çevreye yayıldığını anlatır (Bottomore, 2001, s. 624). Bu durum kavramın literatür zenginliğinin bir göstergesidir; fakat gerek teknolojik olanakların gerekse çevresel koşulların değişkenliğinin, insanın iş ve özel hayatı üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, yabancılaşma kavramının neye işaret ettiği üzerinde fikir yürütmek hâlâ değerlidir.

Genel olarak yabancılaşma, insanın karşı karşıya kaldığı bir eyleme, duruma, doğaya ve diğer insanlara yabancılaşma hissetmesi olarak tanımlandığı için, yabancılaşmanın her zaman insanın kendi öz benliğine yabancılaşması anlamına geldiği; fakat bu durumun yine yabancılaşmanın varlık nedenlerini ortadan kaldırmak için dünyada *devrimci* değişikliklere zemin hazırlayıcı bir *çağrı* niteliğinde olduğu söylenir (Bottomore, 2001, s. 621). Kavramla ilgili tartışmalardan birisinin, kavramın topluma mı yoksa toplumun üyesi bireylere mi uygulanacağına dikkat çeken Marksist Düşünce Sözlüğü, bireyin toplum karşısındaki uyumsuzluğunun da bir yabancılaşma göstergesi olduğunu belirtirken; Erich Fromm'un *Sağlıklı Toplum* eserini örnek göstererek toplumun da hastalanabileceğini ve yabancılaşmış olanın birey değil toplum olabileceğini anlatır (Bottomore, 2001, s. 625). İlgili esere bakıldığında Fromm, çalışma süresinin yüz yıl öncekine kıyasla yarı yarıya azaldığını hatırlatarak bu kazanımın insanlara gerçekte bir fayda sağlayıp sağlamadığını sorgular ve günümüz demokrasisinin insanı özgürlükten uzaklaştıran yapısı ve yabancılaşma kavramı arasında bir bağ kurar (1990, s. 9-17). Fromm'a göre yabancılaşma ve yalnızlaşmanın aynı anlama geldiğini belirten Rasim Bakırcıoğlu ise, özgürleşen bireyin yalnızlaştığını ve çaresizlik hissettiğini, bu sebeple insanın kaçışının özgürlükten kaçış olduğunu söyleyerek Fromm'un yabancılaşma konusundaki düşüncelerini açıklar (Bakırcıoğlu, 2006, s. 228).

Sosyolog Gordon Marshall ise yabancılaşma kavramını kapitalizmin koşulları çerçevesinde okumak gerektiğini düşünür. Marshall, emeğin insanı tür olarak belirlediğini ve dolayısıyla ihtiyaçların giderilmesi için insanların kendilerini geliştirdiğini; fakat üretim faaliyetlerinin nihayetinde *nesneleşme* ile sonuçlandığını ve insanların kendi ortaya koydukları mallardan uzaklaştıklarını anlatarak yabancılaşmayı "insanlığın türsel varlığıyla nesneleşmesinin kapitalizmde büründüğü çarpık biçimi" olarak tanımlar (1999, s. 798). Marshall'ın yabancılaşma kavramını, Marksist düşünce doğrultusunda okuduğu açıktır. Sosyolog, yabancılaşmaya sonradan getirilen açıklamaların kapitalist çerçevenin dışında olduğunu belirterek bunların daha çok kavramın *bilişsel ve tutumsal yanlarıyla* ilgili olduğunu belirtir ve Melvin Seeman ile Robert Blauner'den örnek verir: Seeman, kavramın güçsüzlük, anlamsızlık ve tecrit olma gibi özelliklerine dikkat çekerek kavramın psikolojik yönüne vurgu yaparken; Blauner ise montaj hattı ve yabancılaşma arasında doğrusal bir ilişki olduğuna dikkat çekerek makine endüstrisi geliştikçe yabancılaşmanın arttığını ve montaj hattındaki işçinin kişiliğinin bırakıldığını anlatır (Marshall, 1999, s. 799). Tartışmanın boyutlarını genişleten başka araştırmacılar da

mevcuttur. Adam Schaff, nesnel ve öznel yabancılaşma olmak üzere iki biçim belirlerken; Ernest Schachtel ise insanın doğaya, insanlara, zihinsel ve fiziksel üretimlerine ya da kendi kendisine yabancılaşabileceğini belirterek kavramı dört başlık altında inceler (Bottomore, 2001, s. 625).

Marksist düşünce merkezinde şekillenip gelişen yabancılaşma kavramının Aristoteles'e kadar uzandığını, fakat felsefi anlamdaki ilk araştırmacısının Jean-Jacques Rousseau olduğunu belirten bir araştırmada, Rousseau'nun yabancılaşma ile ilgili düşüncesinde toplumsallaşmanın rol oynadığını düşündüğü – yani insanın topluma uyum sağlaması yönünde baskılandıkça yabancılaşmanın ortaya çıktığı ve dolayısıyla toplumsallaşma arttıkça yabancılaşmanın arttığı belirtilir (Demirezen, 2023, ss. 48-49). Rousseau, “özel mülkiyet ve köleliğin ortaya çıkışının sahnelendiği yeri, yani yabancılaşmanın mekânını kuran bir filozof” (Ferhat ve Baş, 2024, s. 1) olarak tanımlanır. Fakat yabancılaşma kavramını Marx'ın üretim biçimleriyle ilişkilendirmesinden önce, “çağdaş eleştirel ve siyasal devrimci anlamındaki bağlamına” Hegel tarafından ulaşıldığını anlatan araştırmalar da mevcuttur (Oktaç, 2009). “Hegel'e göre, insanın fiziki anlamdaki var oluşu ile ruhi anlamdaki varlığı arasındaki mesafenin artışı yabancılaşma doğurmaktadır” (Erkal, 2005, s. 181). Çağdaş insan, öz varlığının yetilerini düşünme, hissetme ve sevmeye olarak görmekten ziyade, ürün ortaya koymaktan ibaret saydığı ve bu döngüye hapsediği için kendisiyle ilişki kurmakta zorlanır ve öz varlığıyla arasına mesafe koyar. Hegel yabancılaşmayı bu bağlamda incelerken; Marx emeğin yabancılaşmasına odaklanır. Fromm, Marx'ın yabancılaşma ile kastettiğinin “psşik bir sakatlık” (1995, s. 49) ve “beşerî bir hastalık” (1995, s. 52) olduğunu söyler. Fromm'a göre, Marx bu hastalığın uygarlıkla birlikte ortaya çıktığını, en çok işçi sınıfında görülse bile, aslında yaygın bir şekilde toplumun bütün katmanlarında görüldüğünü ve tedavi edilmesinin muhakkak gerekli olduğunu ve ayrıca sosyalizmin yabancılaşma hastalığını yenmeyi hedeflediğini anlatır (1995, s. 52).

Yabancılaşma kavramına günümüz araştırmacıları tarafından sunulan katkılara bakıldığında, kavramın “kayıtsız kalma, ilgi duymama, hatta bıkkınlık ya da tiksinti hissetme” (Cevizci, 2000, s. 359) biçiminde tanımlandığı ya da “insanın zihinsel boşluğunu tanımlayan psiko-felsefik ve sosyoloji nitelikli” (Uzunkaya, 2020, s. 398) olduğu, ayrıca insanın “mevcut olan düzenden uzaklaşması” (Işık, 2022, s. 382) ya da yabancılaşmanın “bazen mekan, bazen toplum, bazen de ferdin kendisine ait” (Bakhshiyev, 2018, s. 46) olabileceği şeklinde genel bir çerçeve çizilerek kavramın “bir nevi sosyal tecrit” (Erkal, 2005, s. 181) manasını taşıdığı; fakat yabancılaşmanın sadece bir dışlanma ya da yalnızlık hali olarak değil, etrafımızdaki değişimlerin de yabancılaşma hissiyatını arttırdığı (Gülmez, 2022, s. 19) görülür.

Yabancılaşma, edebiyat zemininde incelendiğinde dahi, kavramın ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve felsefi boyutlarının daimî bir eşlikçisi olduğu görülecektir. Bu nedenle, yabancılaşmanın edebiyata nasıl yansıdığı ya da edebiyatın yabancılaşmayı nasıl işlediği gibi soruların, salt edebiyat bilimiyle değil, çoklu bakış açıları ve karşılaştırmalı yöntemlerle açıklanabileceği anlaşılmaktadır. Fatih Uyar, yabancılaşmayı edebiyat bağlamında incelediği doktora tezinde, modernleşme, roman ve yabancılaşma ilişkisine odaklanır. Romanın, modernleşmeyle birlikte yaşanan sosyal değişimler karşısında insanın uyum zorluklarını anlatması ve modernizmin de yabancılaşmayı doğurması sebebiyle Uyar, “roman ve yabancılaşma aynı toplumsal şartların ve olayların bir sonucu”dur (2021, ss. 49-50) der. Nurcan Ankay da yabancılaşmanın modernizmle ilişkisine dikkat çekerek kavramın prototip olarak Hamlet'e dayandırılmasına rağmen Türk edebiyatında karşılığını geç bulduğunu belirtir (2021, s. 245). Ferhat Uzunkaya ise yabancılaşmayı Türk edebiyatında roman özelinde incelediği doktora tezinde, yabancılaşmanın romanlarda genel olarak varoluşçu felsefe terimleri vasıtasıyla açıklandığını belirtir ve yabancılaşmaya dair şöyle bir sıralama sunar: “benlik algısı, kimlik, anlamsızlık, iletişimsizlik, yalnızlık ve/ya yalnızlaşma, boşluk/hiclik, hipergerçeklik ya da simülasyon, duygusal ya/da duygusal yabancılaşma, bunaltı ve/ya varoluş sıkıntısı, saçma/absürt/uyumsuz, yurtsuzluk itkisi, intihar, ölüm” (2020, ss. 398-399). Orhan Sarıkaya ise yabancılaşmayı, gerekçeleri ile birlikte ele alarak bir bölümlendirme yapmayı uygun bulur: “Modern çalışma koşullarının neden olduğu yabancılaşma, siyaset

ve yabancılaşma, teknoloji ve yabancılaşma, bireyin kendisine ve çevresine yabancılaşması, sosyokültürel yabancılaşma” (2014, s. 166).

Bu çalışmada, Barlas Tolan’ın *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma* eserinde bahsettiği bir başlıktan yola çıkarak yabancılaşma kavramı, söz konusu edebi eserler üzerinden incelenecektir. Tolan, yabancılaşmanın boyutlarını maddesel yaratma yoluyla, zihinsel yaratma yoluyla ve ilişkiler yoluyla yabancılaşma olmak üzere üç alt başlık altında inceler. Maddesel yaratma yoluyla yabancılaşma, insanın var olabilmesi için gerekli etkinlikleri yürütebileceği hem makineler hem de bilimsel ve kültürel araçlar karşısında duyduğu yabancılaşmanın onun kendisini güçsüz hissetmesi ve köleleşmesini anlatır. Zihinsel yaratma yoluyla yabancılaşma, insanın dinsel, bilimsel vb. alanlarda etkinliğini yitirmesinden ötürü zihinsel olguların insan üzerinde egemenlik kurduğunu ve anlamsızlık duygusuna sebep olduğunu anlatır. İlişkiler yoluyla yabancılaşma ise toplumsal ilişkilere odaklanır ve insanın toplumsal yasalara uyum gösterirken kendi arzularıyla çelişmesini anlatır. Ancak Tolan ilişkiler yoluyla yabancılaşmayı insanın toplumsal normlara karşı sorgusuz itaati ile sınırlandırmaz. Toplumsal normlara kasti olarak ya da bilinçsizce uyulmamasını ya da normların birbiri ile çelişmesi durumunda ortaya çıkan şaşkınlık neticesinde yaşanan normsuzluğu da bu kapsama alır ve bu durum ile modern toplumlarda sıklıkla karşılaşıldığını belirtir (Tolan, 1980, ss. 181-184). Bu çalışmada edebi eser karakterlerinin yaşadığı yabancılaşma duygusu, daha çok ilişkiler odağında geliştiğinden karakterlerin toplumsal ilişkilerde yaşadığı çıkmazlar mercek altına alınacaktır. Karakterlerin yabancılaşmasının kaynağında toplumsal unsurlar yer aldığından yabancılaşma bireysel bir patoloji olarak sunulmak yerine Fromm’un işaret ettiği gibi toplum ve kültür odağında bir sorgulama yapılacaktır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki yabancılaşmanın olumsuz nitelikleri ve çağırışı esasında başka bir umudu aralar. Marx’ın ve Hegel’in yabancılaşmayı bir tür ruh hastalığı olarak yorumladığını hatırlatan Fromm, düşünürlerin yabancılaşmayı aynı zamanda “[...] her türlü beşerî evrim için gerekli bir ön şart gibi gördüklerini unutmamalıyız” (1995, s. 59) der. Bu vurgu, toplumsal ilişkilerin insani bağlamda yeniden düzenlenmesi açısından önemlidir. Bu sebeple, çalışmada ele alınan edebi eserlerin karakterlerinin yabancılaşma duyguları, yapıcı nitelikte görülebilir.

Coşkuyla Ölmek ve Uyuyan Adam Eserlerinde Yabancılaşma İzleği

Türk edebiyatından Şule Gürbüz’ün *Coşkuyla Ölmek* eserinin ve Alman edebiyatından Sibylle Berg’in *Uyuyan Adam* eserinin yabancılaşma bağlamında incelendiği bu bölümde, eser karakterlerinin toplumsal çevreleri ve genel olarak sosyal yaşamın düzenlenişine karşı fikirleri ya da başkaldırıları bir arada verilerek karakterlerin yabancılaşmayla mücadele halinde mi olduklarına yoksa yabancılaşmayı kimliklerinin bir parçası olarak mı kabul ettiklerine dair ipuçlarına ulaşılabilecektir.

Gürbüz’ün *Coşkuyla Ölmek* eseri *Ruhuna Fatiha*, *Akılsız Adam*, *Akılsız Adamın Oğlu Sadullah Efendi* ve *Rüya İmiş* isimli dört bölümden oluşur. Anlatının bölümlendirilmesi, anlatıda bütünlük olmadığı anlamına gelmez. Bölüm başlıklarından ikisi (*Akılsız Adam* ve *Akılsız Adamın Oğlu Sadullah Efendi*) birbirinin devamı niteliğinde olduğunu doğrudan gösterirken; diğer bölümlerdeki tematik akış, yakınılan meseleler, eleştirel üslup ve ayrık tutum Gürbüz’ün *Coşkuyla Ölmek* eserinin bir bütün halinde değerlendirilebileceği fikrini oluşturur. Nitekim Gürbüz’ün eserinde neredeyse hiçbir ismin yer almaması, bir yandan karakterleri benzer fikrin etrafında dönen farklı rollerin temsilcisi kılarken, bir yandan da esas meselenin fikrin temsilcileri değil, bilakis fikrin kendisi üzerinde düşünmek olduğunu göstermek niyetindedir.

Berg’in *Uyuyan Adam* eseri, bir adam ve kadının birlikteliğinin ardından yaşanan yas sürecini konu edinir gibi görünse de özünde baş kahramanın genel olarak yalnızlık, hayat ve insanlarla ilgili düşüncelerini, çıkmazlarını, baş edemeyişlerini haykırır. Yas sürecini yolculuklar yaparak geçiren kahraman, ülkesine uzak, dilini bilmediği coğrafyalarda, o kültürlerin periferisinde kalan insanlarla karşılaşır. Kahramana eşlik eden ya sürekli trende yaşayan birisidir ya ebeveynleri tarafından terk edilen bir çocuktur ya kocasını kaybeden

felçli bir kadındır ya da insanlardan nefret eden bir cücedir. Bu haliyle, Gürbüz'ün eserine kıyasla Berg'in eseri daha çok karakter çeşitliliğine sahip olduğu izlenimini yaratsa da karakterlerin bu eserde de isimlerinin olmayışı ve sadece baş kahramanın kendi mutluluğu ya da mutsuzluğunu idrak etmesini sağlayan araçlar olması sebebiyle, esas meselenin yine fikrin temsilcileri değil fikrin kendisi üzerinde düşünmek olduğu söylenebilir. Fakat anlatım dilinde beliren bir detay açısından iki eseri birbirinden ayırmak mümkündür. Gürbüz'ün eserinde zaman zaman keskin bir eleştiri dili ve zaman zaman ise yakarma ve pes etme duygusu vardır. Ancak Gürbüz'ün bütün duyguları mizahi bir tonla anlatabilmek gibi bir hünerinin olduğunu söylemek gerekir. Berg'in eseri ise kahramanının yas sürecini, yalnızlıkla mücadelesini, eleştirel yaklaşımlarını ciddi bir anlatım biçimiyle sunar.

Eser karakterlerinin yabancılaşma duygularının merkezinde, dünyanın sosyal düzenlenişi ile ilgili sıkıntılar yaşadıkları ve bu düzenlemelere itirazları olduğu söylenebilir. Berg'in karakteri, dünyada varlık sahası edinebilmek için insanın sürekli *yollarda* olması, kendisini gösterebilmek için *mola* vermeksizin *bağırıp çağırması* gerektiğinden yakını (2018, s. 262). İnsana durup dinlenme şansı bırakmayan sistem, bu ritme uymayanları hemen dışarıda bırakır. Gürbüz'ün anlatısında da sistemin dışında kalanlar *defolular* olarak belirir ve “Dünya kendi hakikatleri hakkında tamamen yalancı ve ikiyüzlüdür” (2017, s. 28) denir. Gürbüz'ün karakterinin dünya karşısında hissettiği yabancılığın kaynağında, kutsal kitaplara varana dek bütün söylemlerin ideal kabul ettiği ile yaşamda geçerli olan değer yargılarının birbirini tutmaması yer alır. Karakterlerin dünyanın akışını belirleyen sistem karşısında aidiyet hissetmemeleri, yorgunlukları, devam etmekte zorlanmaları, umutsuz olmaları bu minvalde okunabilir. *Coşkuyla Ölmek*'in Sadullah Efendi karakteri “Hayata yerleştiğimi hiç hissetmedim. Evime girdiğimi hiç hissetmedim” (Gürbüz, 2017, s. 127) derken, sistemin dışında kaldığından ve güvenli bir yer hissinden mahrum olduğundan bahseder. Berg'in anlatıcı karakteri de “İlahi bir dünya düzeni yok” (2018, s. 80) dediği dünyada *havanın kendisinin bile* ona karşı bir tutum beslediğine inanır (2018, s. 56), devam etmek için herhangi bir *tetikleyici* bulamadığından yakını (2018, s. 64), kendisini her gün *yataktan kalkmanın önemine* inandırmaya çalışır (2018, s. 28). Berg'in karakteri dünya karşısındaki bezginlik hissinin günlük yaşantısını nasıl etkilediğini bireysel deneyimleri üzerinden aktarır.

Gürbüz'ün *Akılsız Adam* bölümünün anlatıcısı için ise durumun daha vahim boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır, çünkü dünya bir *dehşethane* olarak karşımıza çıkar. Baba rolündeki anlatıcı, kendisini günün her anında rahatsız eden, huzursuzluğa sevk eden *dehşethane* karşısında oğlunun duyduğunu sandığı iştahı eleştirir ve bu sebeple bütün gönül kırgınlıklarının ve küskünlüklerinin toplamını oğlu Sadullah Efendide *ketebelediğini* söyler (Gürbüz, 2017, s. 60). Baba karakterinin oğlunun *dehşethane* karşısında duyduğunu sandığı iştah konusunda yanıldığı, Sadullah Efendi'nin anlatıcı olduğu *Akılsız Adamın Oğlu Sadullah Efendi* bölümünde anlaşılır. Sadullah Efendi, hayata karşı ne kadar iştahsız olduğunu “Başkalarının bir şey yapar ya da yürürken duydukları heyecanı ve kavuşma arzularını nedenleyecek bir şeyi ben bulamıyordum” (Gürbüz, 2017, s. 122) cümlesiyle ifade eder. Hayatın rutinleri ya da dönemeçleri karşısında hissettikleriyle, diğer insanlardan ayrıldıklarını, heyecansız kalışlarıyla farklı olduğunu kavrayan oğul ve baba karakterleri, yabancılaşma paydasında toplanır. Heyecansız ve ilgisiz diğer bir karakter ise Berg'in anlatıcı karakteridir. Yolculuklarla oradan oraya savrulan karakter, bir ulusa ya da aileye ait olmadığını fark eder. Karakter, dünyada ne olup bittiğini bilmez, insanların günlük olarak takip ettikleri gündemden bihaber olmayı tercih eder. Yabancılaşma duygusunu “Beni ilgilendiren hiçbir şey yok” (Berg, 2018, s. 23) cümlesi ile aktarır.

Gürbüz'ün *dehşethane* vurgusu, yabancılaşma konusuna getirdiği farklı bakış açısı ile Fromm'u hatırlatır. Fromm, bir toplumdaki uyumsuzluk problemini salt bireyin becerisi/beceriksizliği çerçevesinde okumaz ve toplumun benimsediği kültürün de uyumsuzluk yaşayabileceğinin altını çizerek normallüğün patolojisi üzerinde düşünmeye davet eder (1990, s. 18). Fromm'un yabancılaşma konusundaki okları bireyden topluma çevirmesi, kavramın sosyolojik ve psikolojik boyutlarının farklı bir bakış açısıyla ele alınması bakımından önem arz eder. Artık kültürün de normallığı sorgulanabilir, uyum konusunda sıkıntılara sebep olduğu anla-

şılabilir. Gürbüz'ün *dehşethane* tespiti, sanık kürsüsüne kültürü/toplumu oturtup adeta 'Bu, normal mi?' sorusu üzerine düşündürür. *Coşkuyla Ölmek*'in ilk bölümünün *Ruhuna Fatiha* olarak adlandırılmasından da bu doğrultuda bir anlam çıkarmak mümkün olabilir. Hakikat arayışında olan bölümün anlatıcı karakteri, insanlar arasındaki ilişkilerin ihtiyaçlar ve çıkarlar doğrultusunda geliştiğini anlatarak toplumsal değerlerin yozlaştığına ve kültürün uyumsuzluğa düştüğüne işaret eder. Dolayısıyla bölüm adından (*Ruhuna Fatiha*), toplumsal değerlerin —yani birlikte yaşama duygusu gerektiren değerlerin bütününe öldüğü düşünülebilir.

Gürbüz'ün karakteri, bir kavram kargaşası yaşandığını anlatır. "Gerçekte ve yaradılışın nüfus cüzdanında maraz ve sıhatsızlık olarak yazılı" olumsuz durumları işaret eden isimlendirmelerin, günümüzde olumlu isimlerle yer değiştirmiş olduğunu ve bu durumun öyle yaygın gerçekleştiğini anlatır ki *bakteri gibi* şekil değiştirdiğinden asıl olana ulaşmanın, asıl olanı yaymanın ve aslına *amel etmenin* ne kadar imkânsız olduğundan yakınır (Gürbüz, 2017, ss. 8-9). Berg'in karakteri ise toplumun uyumsuzluğa düşmesi ile ilgili sınıf mücadelesi örneğini verir. Toplumcu gerçekçi bir tavırla yazar, eskiden sınıf mücadelesi isimlendirmesinin, artık *iş ilişkisi* kapsamına alınarak sömürülmenin bilinç dahilinde fakat rahatsızlık duyulmaksızın devam ettiğini ve herkesin kendisini bir diğerinden üstün görmesinin bir *kulak çınlaması gibi* sürekli devam eden saldırganlık hissini doğurduğunu anlatır (Berg, 2018, s. 32). Dolayısıyla Gürbüz'ün ve Berg'in anlatıcı karakterlerinin yabancılaşmadan muzdarip olduğu açıktır; fakat her iki yazarın işaret ettiği detaylar, uyumsuzluğun bireyden kaynaklanan nedenlerin değil, toplumsal faktörlerin ve yozlaşmış değerlerin yabancılaşmada pay sahibi olduğunu gösterir.

Berg'in *Uyuyan Adam*'daki ve Gürbüz'ün *Akılsız Adam*'daki anlatıcı karakterlerinin yabancılaşma yaşadıklarını gösteren en belirgin ipuçlarından bir tanesi, karakterlerin neredeyse her konuda genel kanının dışında düşünüp davranmalarıdır. Gürbüz, karakterine tanıdığı kıvrak zekâsı ve eleştirel düşünme becerisi ile toplumda kabul gördüğü haliyle nicedir devam eden bazı tasavvufi edimleri sorgulamaya açar:

Bana derler ki "Verilenler, günahları örter, perdeler." Ben de derim ki "Örtülüp, perdelenecek şeyleri azaltmak daha iyi değil mi? / Bana derler ki "Verenin malı artar." Ben de derim ki "Malım artsın diye vermek, vermek midir, almaya hazırlık mı? / Bana derler ki "Öyle bir ver ki, sağ elin verdiğini sol elin görmesin, bilmesin." Ben de derim ki "Peki bu sağ elleriniz nasıl bu kadar meşhur oldu?" (2017, s. 11)

Eser karakteri mekanik biçimde yinelenen davranışları sorgulamakla kalmaz, bu davranışların altında yatan niyetler üzerine de düşünmeye yöneltir: Vermek, hangi maksatla önemlidir? Ayrıca *halik-balık* minvalinde vermenin ve *kâl ehli* olmanın kendisine göre olmadığını söyler (Gürbüz, 2017, s. 7). *Kâl Ehlinde Hâl Ehline Geçmek* yazısında Ahmet Doğan İlbey, kâl dilinin -yani harf dilinin anlatmaya muktedir olmadığını, hâl dilinin -yani söze ihtiyaç duyulmadan konuşulmasının ya da susulmasının daha önemli olduğunu, fakat modernizmin çoğu insanı kâl ehli yaptığını anlatır ve Mevlana'yı işaret ederek onun da kâl ile değil hâl ile tebliği evlâ bulduğunu hatırlatır (İlbey, 2017). Gürbüz'ün karakteri de kâl ehline sahip olmadığından, sadaka vermeyi önemseydiği halde sadaka veremez duruma gelir. Neyin aslına ulaşmak istiyorsa bulamaz; fakat aslı aramanın da bulamamaktan geçtiğini bilir. Berg'in karakteri de iletişim kurma biçimiyle ilgili sorun yaşadığından bahseder. Onu *Coşkuyla Ölmek*'in Akılsız Adam ve Sadullah Efendi karakterlerine en çok yaklaştıran özelliklerinden birisi de susmak konusundaki *başarı*sıdır. Kendi türüyle ilişkisini ancak susarak azaltabileceğini düşünür. Karakteri suskun kalmaya ikna eden, diğer insanların sürekli birbiriyle beklenti içerisinde olması, beklentilerin onlara bir sınır çizmesi, birbirleriyle konuşmalarının *binlerce kez duyulmuş sözcükleri* içermesidir (Berg, 2018, s. 102). Konuşsa da kendi cümlelerini konuşamayan diğer çoğunluk gibi kâl ehli olmak yerine, hâl ehli olmayı, Berg'in karakterinin de tercih ettiği söylenebilir. Ayrıca genel kabul gören *sağlıklı insan akılla* düşünmekte zorlanır, *kendi ırkı* ile ilgili hiçbir olumlu düşünce besleyemez öyle ki hayvanseverleri önceden anlayamadığını fakat şimdi insanların bu yardımı hak etmediğini, çünkü insanların

yapma biçimlerinin yanlışlığına hiçbir hayvanın düşmeyeceğini bildiğini anlatır (Berg, 2018, s. 32). Gürbüz'ün kâl ehli olmayı eleştirmesi gibi, Berg'in karakteri de konuşmanın aynı zamanda bir gizleme aracı olduğunu düşünür. Konuşmanın bir hikmeti olmadığını bildirir:

Hep, iyi konuşan insanların bir şeyleri gizlediğine inandım. [...] Özellikle çok fazla konuşmanın geçtiği filmler, politikayla ilgili yapılan, sert geçen karşılıklı tartışmalar ya da çok detaylı ve gereksiz sözcük kullanımıyla bir şeyler anlatan kitaplar, sarsılmış bir halde, kendimi küçük odalara kapatma isteği uyandırır bende. (Berg, 2018, s. 141)

İnsanlardan fikri olarak uzaklaşan karakter, var olan koşullar altında yabancılaşmanın tek makul yol olduğunu düşünüyor olmalı ki insanları sevdiğini iddia edenlerde psikolojik bir problem görür (Berg, 2018, s. 17). Benzer şekilde Gürbüz'ün karakteri de sürekli iyi bir şeyler ortaya koyanların aslında içlerinde nefret barındırdıklarını düşünür (2017, s. 42). Karakterlere göre, dünyanın tuhaflığını fark etmeyip var olan koşullarla barışık bir halde yaşayan insanların duyguları sahtedir. Hatta bu tuhaflığı görme cesaretini kendinde bulanları yolundan döndürecek olanlar, *dehşethaneyi* olduğu haliyle kabul edip onunla uyum içerisinde yaşama arzusuna kapılanlardır:

Dünyayı her makul bulan onu ayıplayanı yalnızlaştırır, tuhaflaştırır, şartlarını her kabul eden ve ona göre davranan, yaşamada şart olamayacağını düşünenin önermesini daha da gizler daha da bulunmaz yere saklar ve bunu arayanı da gitgide azaltır. (Gürbüz, 2017, s. 84)

Gürbüz'ün yaşamada şart aramak vurgusu ile Berg'in "her şeyin tanımlanması gerekiyor, kurallara bağlanması, düzenlenmesi; evlendirilmesi gerekiyor" (Berg, 2018, s. 158) tümcesinin içerdiği toplumsal normların ve klişeleşmiş tanımlamaların bireyi baskı altında tutan anlamı arasında bağ kurulabilir. Bireyi toplum dışına çıkaran, türdeşinden uzaklaştıran ve benliğiyle çeliştiren, toplumun nasıl düzenlendiğiyle de alakalıdır. Her şeyin tanımlanma çabası, bireye çizilen sınırlar, hayat yolunun bireyin öz iradesi dışında belirlenmesi gibi bütün ezberler, yabancılaşmanın toplumsal nedenleri arasındadır. Berg'in ve Gürbüz'ün eseri aile kurumunu ve çocuk yapmayı bu açıdan sorunsallaştırır. Hem çocuk yapmak üzere tasarlandığını düşünen (Berg, 2018, s. 51) *Uyuyan Adam*'dan bir karakter hem de *mevcutla barışmak* için evliliğe razı olan *Coşkuyla Ölmek*'ten bir karakter, bireyin ancak toplumsal kabul görmek için kendisinden beklenenleri uyumla yerine getireceğini düşündürür. Bu haliyle dışarıdan bakanın hiçbir problem göremeyeceği uyumlu bir kişilik çizilmiş olunur. Çünkü karakter ancak bu şekilde "Bir bütünün devamı, anasının babasının ardı, milletin memleketinin seyrinde, Allah'ın emrinde, peygamberin kavlinde" (Gürbüz, 2017, s. 175) görüldüğünün farkındadır. Bir ayrılığın ardından kendi kabuğuna çekilen karakterin yas sürecini anlatan romanında Berg, evlilik kurumunu sorunsallaştırırken aslında yalnızlığın güçlüklerine de yer verir. Karakter, insanın yalnız kalması gerektiğini desteklemediği gibi, dünyanın her yerindeki aynılığın esaretinden kurtulup gerçek bir eşlikçiye nasıl bulacağını da bilemez. Aile olmak, romanda yine de bireyi sonsuz beklentiler ağına hapseden toplumsal ezberlerden biri olarak işlenir. Gürbüz'ün eserinde de *Ruhuna Fatiha*'nın anlatıcı karakterinin "Aile ne manasız gaile" (2017, s. 20) cümlesi ile "Hayat evlenmek demektir, karı ya da koca demektir, çocuk ve ev demektir" (2017, s. 159) diyen *Rüya İmiş*'in karakterinin cümlesi, ailenin hayatın belirleyici konumunda olmasını eleştirir. Berg'in karakteri ise aile kurumunu, bireyi *hedef odaklı hareket etmeye, uyumlu davranmaya, hiçbir soruna sebep olmamaya* teşvik etmesinden dolayı eleştirir (2018, s. 108).

Yabancılaşma, bireyin iç dünyasında temelsiz ve sebepsiz beliren bir duygu değildir. Beşerî ve sosyal bilimlerde yabancılaşma ile ilgili yapılan çalışmalar, kavramı genel bir iletişimsizlik haline bağlar. Bu iletişimsizlik ne salt bireyden ne toplumdaki kaynaklıdır; "Birey, toplum ve düzen bir arada bu iletişimsizliği meydana getirirler" (Ankay, 2021, s. 254). Fakat bu iletişim problemi herkes üzerinde bir problem yaratmadığından, bazı insanlar yabancılaşırken bazı insanlar rahatsızlık duymadan yaşamlarına devam ederler.

Dolayısıyla yabancılaşma olgusunda, kimin normalini benimsemek gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. *Coşkuyla Ölmek*'in Sadullah Efendi karakteri de *kendine bir mezar gibi gömülü* babasından kendisine kalan yabancılaşma mirasını sorgularken herkesin bu yükü taşımadığının farkındadır (Gülbüz, 2017, s. 106). Birilerinin hayata adaptasyonu varken; birileri hayatın dışında, yer altında, dâhil olamadan yaşar. *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam* eserleri, bireyin yabancılaşmasında toplumsal faktörlerin başrolde olduğunu gösterir ve toplumun normalin sınırlarını zorlayan gidişatı üzerinde düşündürür. Yabancılaşma konusunda, uyumsuzluğun toplumdan kaynaklanabileceğine ilk işaret edenlerden biri olan Fromm, toplumu saran aynılık problemi ve yabancılaşma arasında bağ kurar:

Günümüzde otomat gibi davranan, otomat gibi duyan insanlara rastlıyoruz; bu kişiler kendilerini, gerçekte oldukları gibi değil, olmaları gerektiği gibi algılıyorlar; içten kahkahalarının yerini yapay bir gülümseme almış; iletişim sağlamak için konuşmak yerine anlamsız gevezelikler ediyorlar. [...] Böyle bir kişi hakkında iki şey söylenebilir. Bu insan iyileştirilmesi oldukça zor görünen bir kendiliğindenliğini ve bireyselliğini yitirme sakatlığı içindedir. Aynı zamanda bu insanın, kendisine benzeyen milyonlarca insandan temelde pek değişik olmadığı da söylenebilir. (1990, ss. 28-29)

Fromm, insanın kalıp davranışları benimsemesinin iletişim kurma becerisini zedelediğini ve insanın benzersizliğini elinden aldığını anlatır. Berg'in kahramanı da *bireyselliğini yitirme sakatlığının* yaygın bir durum olduğu düşüncesini paylaşır. Ona göre dağlarda yaşayan egzotik bazı küçük topluluklar haricinde, insan her yerde birbirinin aynı şekilde davranır, giyinir (Berg, 2018, s. 133). İnsanların söylediklerinin kendi düşünceleri olduğunu zannetmelerinden ötürü, sohbet etmek, onun için katlanılmaz bir durumdur (Berg, 2018, s. 70). Belki bu düşüncesinden olsa gerek, kahraman insanların sabahın erken saatlerinde, üzerlerinde pijamaları ve yüzlerinde uykudan kalma izleri varken birbirleriyle görüşmelerini önerir; çünkü ancak bu şekilde bir görüşmenin *süzgeçlerden geçirilmemiş* ve *denetlenmemiş* bir cümleyi içerme ihtimalinden ötürü gerçek bir iletişimin sağlanabileceğine inanır (Berg, 2018, s. 87). Gülbüz'ün kahramanı, aynılığın edilgenliğinden yakınırken *Akılsız Adam* bölümünde "Malum, devir, cahilin daha cahile 'Üstadım', diyerek kendi üstatlığını sağlam kazığa bağlama devri" (2017, s. 67) diyerek hem toplumun karşısında kendisini konumlandırır hem de *Rüya İmiş* bölümünde şimdiye kadar aynılığın edilgenliği karşısında aldığı tutumun çaresizce sonuna geldiğini duyurur ve pes etmek üzere olduğu izlenimini uyandırır:

[...] belli ki ben ne görürsem göreyim ne anlarsam anlayayım ne olursam olayım buraya bakarak bunların içinde olacağım. Bana bu manzaraya bakarak bir şey söyleme, görüp göreceğimin bu olması kaderi çizilmiş, yazılmış, kazılmış. Başımı çevirmekten fayda yok, görmezden gelmek boşuna, ait değil gibi duruş beyhude, işte balkon, işte manzara, işte hayat. (2017, s. 189)

Gülbüz'ün ve Berg'in karakterleri yabancılaştıklarını bir hastalığa yenik düşmek olarak anlatmazlar. *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam* eserlerinde beliren yabancılaşma, karakterlerin neredeyse gururla söylediği "Sizden Değilim" vurgusunu içerir. Bu vurgu, cümle halinde Gülbüz'ün eserinde direkt olarak yer alır (2017, s. 77; s. 149). Özellikle *Akılsız Adam* bölümünün anlatıcısı, sivri eleştirileriyle bunu belirtir. Eserin bütün bölümlerini birbirine bağlayan ortak öge niteliğindeki "Sizden Değilim" vurgusu, bazen mizahi bir tonu içerir, bazen keskin bir eleştiri altında belirir, bazen merhametli bir yaklaşımla herkesin aldanışta olduğunu bildirir: "Dünyayı ahret sanıyor, benim gibi. Ahreti dünya sanıyor benim gibi. Bunların ikisinden de, işlerin aslından da haberi yok, benim gibi" (Gülbüz, 2017, s. 34). Berg'in eserinin kahramanı da *iğrenç dünya, iğrenç kılıflar ve bir sürü* (2018, s. 62) diye nitelediği yaşam karşısındaki savunmasını "Sizden Değilim" vurgusuna sığınarak yapar denilebilir. Herkes gibi olmaktan çok korktuğunu belirten karakterin (Berg, 2018, s. 11), Gülbüz'ün karakterinin yaşadığı dönüşümleri yaşamadığını da söylemek gerekir. Çünkü "Sizden Değilim" vurgusu, eserin sonunda

“Herkesten Biriym” (Gürbüz, 2017, s. 191) söylemine dönüşür. Eserin içerdiği dört bölümdeki anlatıcı karakterlerin hepsinin, yabancılaşmayı kimliklerinin doğal bir parçası halinde taşıdıkları söylenebilirken, bununla beraber eserin sonunda yabancılaşmanın da kendi hayatlarına dair bir farklılık getirmediği ve bir kazanım haline dönüşmediği düşüncesi uyanır. *Rüya İmiş* bölümünün karakteri, topluluğun aynılığına dâhil olmadan yaşamını sürdürüp farklılığını korumak için kendisini gizleyerek yaşamının maliyetini “İzim izini benden kaybettirdi” (Gürbüz, 2017, s. 188) cümlesiyle açıklar. Hayatın gidişatına etki edemeyişini, doğru zamanda doğru tepkiyi verebilecekken eline verilen bir parça kek ya da bir bardak çay ile manipüle edildiğini anlatır. Günlük hayatın basit öğelerinin dahi insana tuzaklar kurabileceği imlenir. Berg’in karakterinin de bu konuda benzer bir pişmanlığı vardır. “Doğru zamanda duruma el koymak için fazla tembel olduğumu, korkularımdan korktuğum zamanlarda sezmiştim zaten” (Berg, 2018, s. 22) der.

Musa Erarslan, edebiyat metinlerinde ele alınan yabancılaşma izleğini “kaçış” izleğinin takip ettiğini ve bu durumun bir döngü oluşturduğunu söyler (2023, s. 880). Bu çalışmada ele alınan edebi eserlerde de bu döngünün gerçekleştiği söylenebilir. Gürbüz’ün akılsız adamı kaçmayı “asli fiilim, varlık alanım” (2017, s. 51) olarak belirtir. Hayatı boyunca kainattaki bütün canlıların onu kovaladığını düşünür. Sadullah Efendi, ülkesinden uzakta yaşar, pek tanımadığı biriyle evlenir, iş hayatı dâhil olmak üzere hiçbir yere aidiyet duyamaz. Berg’in karakterinin yabancılaşmasında da kaçışın etkisi yadsınamaz. Karakter, ülkesinden çok uzakta, Güney Çin Denizi’nde bir adada yaşar. Aslında pek tanımadığı bir adamdan ayrılığının yasını tutar. Mikro alanda bir millete, makro alanda dünyaya aidiyet duymaz. Kaçış izleği, her iki eserde işlenen yabancılaşma konusunu hem mekânsal hem duygusal anlamda besler.

Sonuç

Yabancılaşma kavramının Türk ve Alman Edebiyatlarından iki eser üzerinden karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada, öncelikle kavramın tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığına ve anlamsal zenginliğe kavuştuğuna değinilmiştir. Yabancılaşmanın Aristoteles’e kadar dayandırıldığı, Marx tarafından üretim biçimleriyle ele alınarak konunun kavramsal önemine ulaştığı, fakat Marx’ın öncesinde Hegel tarafından kavramın ontolojik bakış açısıyla ve Hegel’den önce ise Rousseau tarafından kavramın toplumsallaşma ve özgürlüğün yitirilmesi bağlamında ele alındığı anlaşılmıştır. Araştırmacılar tarafından boyutları, çeşitleri ya da gerekçeleri ile bağlantılı olarak yabancılaşmanın birçok sınıflandırması yapılmıştır. Yapılan sınıflandırmaların, kavramı Marksist anlayıştan uzaklaştırdığı ve kavramın daha çok sosyolojik, psikolojik ve felsefi düzlemde okunmasına davet ettiği söylenebilir.

Yabancılaşma, genel olarak bir uzaklaşma, sıyrılma, kopmadır. Bireyin, aidiyet duyacağına kesin gözüyle bakılan aileden ya da herhangi bir gruptan ayrı durması, fikri birlikteliklerle bir araya geldiği topluluklardan uzaklaşması, kabul etmekte zorlandığı işlevişlerden kendisini sıyırmak istemesi ve eleştirel baktığı her alanla arasındaki bağı gevşeterek kopma noktasına getirmek istemesi, yabancılaşma olarak okunabilir. Bu minvalde bakınca, yabancılaşmanın şimdiye kadar ele alındığı gibi bir güçsüzlük anlamı içermesinin yanı sıra, bir farkındalık ve tercih barındırdığı da görülmelidir. Nitekim çalışmanın kavramsal bölümünde, yabancılaşmanın salt olumsuzluk bildirmediğine ve aslında devrimci bir nitelik taşıyabildiğine değinilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, yabancılaşmanın dönüştürücü bir güç olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu sebeple de yabancılaşma, bireyin uyumsuzluğu odağında değil, toplumun/kültürün uyumsuzluğu odağında ele alınmıştır. Toplumsal işleviş yozlaşarak bireyin öz değerlerini yitirmesine sebep olabilir ve yabancılaşma, buradan da doğabilir.

Çalışmada Şule Gürbüz’ün *Coşkuyla Ölmek* eseri ile Sibylle Berg’in *Uyuyan Adam* eseri yabancılaşma bağlamında karşılaştırmalı bir yöntem ile irdelenmiştir. Dört bölümden oluşan Gürbüz’ün eseri, bölümlerin birbiriyle kurduğu organik bağdan ve yabancılaşma konusunda aynı paydayı paylaşmasından ötürü bir bütün olarak ele alınmıştır. Her iki eserde neredeyse hiçbir isimlendirmenin olmaması yönüyle bir ortaklık varken;

üslup açısından Gürbüz ve Berg arasındaki farklılığı dile getirmek gerekir. Gürbüz sivri eleştiriler, pasif tutumlar, merhamet beklentisi ve çaresizlik gibi birbirinden farklı durumlara yer verdiği eserinde mizahi bir üslup kullanırken; Berg, karakterinin eleştirilerini, yalnızlığını, özlemlerini, ayrık duruşunu ciddi bir üslup ile verir.

Çalışmada incelenen edebi eserlerde yabancılaşma bağlamında görülen ortaklıkların başında, karakterlerin dünyada geçerli sistemi yanlış bulmaları gelir. Karakterler, sisteme dâhil olmak için sürekli hareket halinde olup onaylanma ihtiyacı ile varlığın kanıtlanması gereğinden bahsederek bu durumun bazı insanların sistemin dışında kalması ile sonuçlandığına değinir. Sistem, Gürbüz'ün ve Berg'in karakterlerini de dışarıda bırakmıştır ve bu sebeple mevcut düzene dâhil olamayıp hayata yerleşemediklerini ve devam etmek için herhangi bir tetikleyici bulamadıklarını söylerler. Gürbüz'ün eserinde dünyanın *dehşethane* olarak adlandırılması da bu sebeptendir. *Dehşethane* karşısında herhangi bir iştah duyanları, eser karakterleri garip karşılar. Etrafında devam eden akışın onları cezbetmemesi karşısında değil, birilerini cezbetmesi karşısında şaşkınlık yaşarlar. Üstelik mevcut düzenle barışık olanları, yozlaşmayı fark edenler ve bunu dile getirenler açısından hem tehdit edici bulurlar hem de bu durumun altında psikolojik bir rahatsızlığın yatabileceğinden şüphe duyarlar. Fakat her iki eserin karakterleri, genel kanının dışında hareket etmekten çekinmezler ve ezber davranışları sorgularlar. Asıl olana ulaşmanın değerinin farkındadırlar. Bu sebeple çağın yaygın bir niteliği halindeki kâl ehli olmayı reddedip hâl ehli olmanın öneminden bahsedilir. Gereksiz konuşmalar, sohbetlerin aynılığı, söz çığırıklığı eleştirilir. Gerçek bir iletişimin yaşanmamasının, sohbetlerin sıradan olmasının ve herhangi bir fikre dayanmamasının insanları aynılığın edilgenliğine sürüklediğine değinilir. Evlilik kurumu ve çocuk sahibi olma konularının altında da insanı edilgenliğe iten faktörler olduğunu düşünürler. Bireyi kısaca almak, bir bütüne dahil etmek için, toplumun baskı unsuru olarak evliliği ya da çocuk sahibi olmayı bir dayatma biçimi olarak kullanabileceği endişesini taşırlar. İnsanlardan sıralı bir şekilde yerine getirilmesi beklenen bu dayatmaların, insanı kısıtlayan ve önüne setler çekerek bazı şartlar ortaya çıkardığını düşünürler. Oysaki *Coşkuyla Ölmek*'in karakteri, yaşamak için herhangi bir şarta gerek olmadığını belirtirken; Berg'in karakteri de tanımlamalardan rahatsız olduğunu dile getirir. Bireyin tanımlanarak tamamlanacağı düşüncesinin karşısındadırlar.

Coşkuyla Ölmek'in bölümlerini bir paydada toplayan vurgunun “Sizden Değilim” söylemi olduğunu belirtip *Uyuyan Adam* eserinin karakterinin de bu söylemi benimsediği kabul edilebilir. Gürbüz'ün eseri ilk bölümünden itibaren eleştirilerini sunarken bütün karakterlerinin tavrını “Sizden Değilim” söylemine gururla yaslandırır. Toplumu eleştirirken, kendi güçsüzlüğünü dile getirirken, inatlaşmasını anlatırken Gürbüz'ün karakterleri, kimselere benzemediğini duyurur. Ne bir aileye ne bir millete aidiyet duyan Berg'in karakterinin de dünya gündemine ilgisiz kalışının, ülkesinden çok uzaklarda yaşamayı tercih etmesinin ve zaman zaman iletişim kurduğu insanların toplumun periferisinde kalanlar olmasının ardında, “Sizden Değilim” söylemine yaslandığı sonucu çıkar. Her iki eserin karakterlerinin benimsediği bu söylemi, kendi yabancılaşmalarını nasıl algıladıkları ile de ilişkilendirebiliriz. Yabancılaşma, *Coşkuyla Ölmek* ve *Uyuyan Adam* eserlerinde, karakterlerin kimliklerinin sorunsuz bir parçası halindedir. Karakterler yabancılaşmaları ile problem yaşamamaktadır. Yabancılaşmalarının geri planında, toplumsal ilişkilere neden eklenemediklerini anlatarak yozlaşmış değerlerin benimsendiği bir toplumda uyum göstermenin değil uyumsuz olmanın normalliğini savunurlar. Fakat Gürbüz'ün eserinde “Sizden Değilim” söyleminin bir dönüşüm geçirerek “Herkesten Biri-yim” söylemine dönüştüğünü de belirtmek gerekir. Kendi izini belli etmemek için toplumun onu sürüklediği aynılığa rıza gösteren karakter, sonunda izini kaybettiğini fark eder ve herkesten biri olduğunu anlar.

Sonuç olarak, eser karakterlerinin yabancılaşmasının toplumsal değerlerin yozlaşması konusunda bir dönüşüm imkânı aralamasından ötürü, yabancılaşma bu eserlerde bir rahatsızlık/hastalık olarak değil, bir farkındalık olarak değerlendirilebilir. Yabancılaşma sisteme itiraz eden karakterlerin sessiz bir protestosudur. Sisteme sorunsuz eklenmek, herhangi bir rahatsızlık duymamak ve yabancılaşmamak ise bir

bilinçsizlik halidir. Bu yönüyle farkındalık anlamına gelen yabancılaşmanın, dönüştürücü bir güce sahip olduğu ve anlam genişlemesi yaşadığı söylenebilir. Eser karakterlerinin yabancılaşmasında kendi uyum becerilerinin noksanlığı değil; mevcut düzenin ve çağın sahteliğinin, gerçek iletişimin kurulamamasının etkisi vardır. Dolayısıyla eser karakterlerinin yabancılaşmasında, toplumsal yozlaşmaya dikkat çekmesi ve insanlar arası ilişkileri yeniden düzenlemeye davet etmesi açısından dönüştürücü bir yön olduğu kabul edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Başak Öner Gündüz (Dr.)
Author Details	¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı 0000 0003 3053 0566 basakoner@windowslive.com

Kaynakça | References

- Ankay, N. (2021). Yusuf Atılgan Öykülerinde Yabancılaşma. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*, 71, 241- 255.
- Avcı, H. (2022). Coşkuyla Ölmek: Şule Gürbüz Hikâyelerinde Şizoid Görüngü. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5 (9), 71- 78.
- Bakhshiyev, O. (2018). *Tezer Özlü'nün Eserlerinde Yabancılaşma*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Bakırcıoğlu, R. (2006). *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*. Anı Yayıncılık.
- Bayram, M. (2012). *Thomas Bernhard'ın Otobiyografik Beşlemesinden "Neden" Ve "Mahzen" eserlerinde Yabancılaşma Sorunsalı*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Berg, S. (2018). *Uyuyan Adam*. (A. Alacaoğlu, Çev.). Can Yayınları.
- Bottomore, T. (2001). (Yayın yönetmeni) *Marksist Düşünce Sözlüğü*. 2. Baskı. (M. Tunçay, Çev.). İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Demirezen, F. (2023). *Aufklärung: Entfremdung Von Der Tradition? Zafer Şenocaks Reflektion Der Türkischen Kultur - Ein Wandlungsprozess*. (Doktora Tezi). Hacettepe Universität Institut für Sozialwissenschaften Abteilung für deutsche Sprache und Literatur Deutsche Literatur.
- Efeler, E. S. (2024). *Şule Gürbüz'ün Eserlerinde Varoluş Problemleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- Eraslan, M. (2023). Yabancılaşma ve Kaçış İzlekleri Etrafında Kafka'nın 'Yola Çıkış' ile Edgü'nün 'Yolcu'suna Komparatistik Bir Bakış. *Turkish Studies-Language*, 18(2), 877- 889.
- Erkal, M. E. (2005). *Küreselleşme Etniklik ve Çokkültürlülük*. Derin Yayınları.
- Ferhat, N. & Baş, K. (2024). Jean-Jacques Rousseau'da yabancılaşma ve üçüncü katman. *Antropoloji*, (49), 1-6. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1466500>
- Fromm, E. (1990). *Sağlıklı Toplum*. 2. Baskı. (Y. Salman ve Z. Tanrısever, İng. Çev.). Payel Yayınları.
- Fromm, E. (1995). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. 3. Baskı. (B. Güvenç, Çev.). Gündoğan Yayınları.
- Galter, S. (2015). Der Andere als notwendiges Gegenüber in „Der Mann schläft“ von Sibylle Berg. *Germanistische Beiträge Nr. 36*, Sibiu. <https://uniblog.eu/wp-content/uploads/2016/03/36.1.6.pdf>
- Gülmez, B. (2022). Kafka'nın 'Dönüşüm' Adlı Eserinde Post Modern Kapitalist Bir Unsur Olarak Yabancılaşma. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 13(3), 9- 28.
- Gürbüz, Ş. (2017). *Coşkuyla Ölmek*. 6. Baskı, İletişim Yayınları.

- Işık, Y. (2022). Modernleşmenin Sonucu Olarak Yabancılaşma Olgusu ve Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türk Modernleşmesinin Değerlendirilmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 381- 403.
- İlbey, A. D. (2017, 29 Mayıs). Kâl ehlinden hâl ehline geçmek. Erişim Adresi: <https://www.tyb.org.tr/kal-ehlinden-hal-ehline-gecmek-19200yy.htm> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Marcuse, H. (1990). *Tek-Boyutlu İnsan*. (A. Yardımlı, Çev.). 2. Baskı. İdea Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Oktay, A. (2009, 27 Mart). Yazın, yabancılaşma ve yabancılaştırma. Erişim Adresi: <https://www.cafrande.org/yazin-yabancilasma-ve-yabancilastirma-ahmet-oktay/> Erişim Tarihi: 24.04. 2025
- Sarıkaya, O. (2014). Türk Edebiyatında Bir Yabancılaşma Prototipi Olarak 'Otel Kâtibi'. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3, 164- 176.
- Şahin, S. (2016, 2 Haziran). (Yapımcı). *Şule Gürbüz ile Hayat, Ölüm ve Edebiyat*. Açık Radyo, (çevrimiçi), <https://acikradyo.com.tr/podcast/146094>.
- Tolan, B. (1980). *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Turna, M. (2022). Şule Gürbüz'ün Düzyazıları Üzerine Bir İnceleme. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6 (2), 172 190.
- Uyar, F. (2021). *Yabancılaşma Açısından Hasan Ali Toptaş Anlatılarında Yapı ve İzlek*. (Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Uzunkaya, F. (2020). *1980 Sonrası Türk Romanında Yabancılaşma*. (Doktora Tezi). Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı.

